

دانشگاه مازندران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد در رشته علوم سیاسی

موضوع:

گزینش گرایی در اندیشه سیاسی حمید عنایت

استاد راهنما:

دکتر محمد تقی قزلسفلی

استاد مشاور:

دکتر مهدی رهبری

نام دانشجو:

آقای عباس زارع اطاقسرایي

بهمن ماه ۱۳۸۹

تقدیم به :

سالار شهیدان ابا عبدالله الحسین که مظهر عدالت و هدایت کننده راه زندگی هست و شهیدان هشت سال دفاع مقدس که خواستار عدالت حسینی و عروج به درگاه الهی و گرفتن حق مظلومین از ستمکاران و روح پر فطوح حمید عنایت بزرگ مرد دنیای سیاست در عرصه جهان علم و تدریس بود

سپاسگزاری

ضمن حمد و سپاس از ذات باری تعالی که مبدا علم است و عالم به جهان وجود که هرچه داریم از درگاه حقیقی و واقع به علم اوست ، و از کلیه اساتید بزرگوار که در تدوین و به ثمر نشانیدن پایان نامه اینجانب همکاری کردن و همچنین از استاد عزیز و صبورم و مهربان جناب آقای دکتر محمد تقی فزلسفلی استاد راهنما و از خانواده محترم و همسر گرامی که در روحیه بخشیدن و انگیزه واقعی موفقیت نقش داشتند کمال تشکر و قدر دانی را می نمایم.

چکیده

پژوهش حاضر تلاشی است در جهت یافتن پاسخ به چیستی اندیشه های سیاسی حمید عنایت این که وی چگونه در بطن گفتمان گزینش گرایی قرار دارد. این گفتمان به کدام یک از جنبه های تمدن غربی و اندیشه اسلامی باور دارد. حمید عنایت جایگاه ویژه ای در گفتمان گزینش گرایی دارد. این جریان رای به پذیرش تمدن جدید می دهد، اما تقلید وجوه به اصطلاح ناپسند آنرا به طور کلی رد می کند. بخشی از آنها هویت اندیش اند و بر حفظ دیده ی نیکوی فرهنگ ایرانی و اسلامی تاکید دارند. این جریان بر خردگرایی، شکاکیت علمی، دستگاه دموکراسی و... تاکید دارند

به نظر عنایت جامعه ایرانی نا خودآگاه از غرب متاثر می شود ، پس بهتر است شناخت آن را در جامعه نهادینه کرد دلمشغولی و دغدغه حمید عنایت این بود که تمدن غرب و تمدن شرق را درست درک کند و با درد شناسی جامعه خود مدینه ی فاضله ی بر اساس آرمان و خواست خود بسازیم. از یک سوی نگرانی و افراط و تفریط پرهیز کنیم تا راه به نا کجاآباد نبریم به عبارت دیگر به جای غرب گرایی و شرق گرایی و یا غرب زدگی و شرق زدگی باید غرب شناسی و شرق شناسی کنیم .

عنایت برای دموکراسی معنای متفاوتی قائل شده و سازگاری اسلام و دموکراسی را تنها زمانی ممکن می داند که مراد از دموکراسی، نظام حکومتی مخالف دیکتاتوری باشد؛ زیرا در اسلام جایی برای حکومت خودکامانه فردی یا گروهی وجود ندارد؛ چون مبنای تصمیمات و اعمال حکومتی اسلامی، باید شریعت باشد، نه هوی و هوس شخصی. حمید عنایت برای اندیشه سیاسی شیعه به دلیل داشتن مولفه ها و اصول بنیادین از جمله آنان اجتهاد، شهادت و انتظار توانایی احیاءگری و ماندگاری قائل است.

کلید واژه: اندیشه سیاسی ، گزینش گرایی ، خرد گرایی ، غرب شناسی ، شرق شناسی ، احیاءگری شیعی

فهرست مطالب

عنوان

فصل اول : کلیات

صفحه

۱. تعریف مسئله

.....

.....

..... ۱

۲. پژوهش علمی انجام شده قبلی در ارتباط

با پایان نامه..... ۵

۳. حدود و پژوهش

قبلی.....

.....

۸

۴. فرضیات

پژوهش.....

.....

..... ۸

الف) فرضیه

اصلي.....

.....

..... ۸

ب) فرضیه

فرعي.....

.....
..... ۹.....

..... ۵. اهداف
..... پژوهش.....
.....
..... ۹.....

..... ۶. روش
..... تحقيق.....
.....
..... ۹.....

..... ۷. چها رچوب نظري
.....
..... ۱۰.....

..... ۸. تعريف
..... مفاهيم.....
.....
..... ۱۱.....

..... ۹. سازماندهي
..... تحقيق.....
.....
..... ۱۲.....

فصل دوم: گفتمان هاي روشنفكري در ايران

۱. روشنفکری در

روشنفکری.....
۱۴.....

۲. تعریف مفهوم

روشنفکر.....
۱۵.....

الف) تعریف ذات باورانه ماهوی از

روشنفکر.....
۱۶.....

ب) تعریف دیگران از

روشنفکر.....
۱۷.....

۳. روشنفکری در

ایران.....
.....
۱۸

۴. غرب

گرایان.....
.....
۲۲.....

۵. گفتمان غرب

ستیز.....
.....
۲۷.

۶. گفتمان گزینش

گرا.....
۳۴.....

فصل سوم: حمید عنایت کیست؟

۱. کتابهای

تالیفی.....
.....
۴۵.....

الف) بنیاد فلسفی سیاسی در

غرب.....
۴۵.....

ب) جهانی از خود

بیگانه.....
.....
۴۶.

ج) اسلام و سوسیالیسم در

مصر.....
۴۷.....

د) سیري در اندیشه سياسي

غرب.....

۴۸.....

ه) شش گفتار درباره دين و

جامعه.....

۴۹.....

۱- مقاله اول: تجدد فکر ديني نزد اهل

سنت.....

۴۹.....

۲- مقاله دوم: سياست ايران

شناسي.....

۵۱.....

و) اندیشه سياسي ايران

شناسي.....

۵۲.....

۲. معرفي برگردان ها

.....

۵۳.....

الف) سياست

ارسطو.....

.....

۵۴.....

ب) تاريخ طبيعي

دين.....

.....

۵۴.....

ج) هربرت

ماركوزه.....

ب) فردگرایي

مدرن.....

.....

۶۴...

ج) علم

گرایی.....

.....

۶۵.....

د) شکاکیت.....

.....

۶۵.....

ه) نسبی

گرایی.....

.....

۶۶.....

و) سکولاریزم.....

.....

۶۶.....

۴. عنایت و مسئله

تکنولوژی.....

۶۷.....

۵. بنیاد فلسفه سیاسی

غرب.....

۶۹.....

الف) ویژگی کلی

اثر.....

ب) بررسی و نقد

اثر.....

۷۱...

۶. تاملی در معنای

آزادی.....

۷۶.....

۷. هگل

شناسی.....

۸۳.....

۸. بومی

گرایی.....

۹۰.....

۹. غرب

شناسی.....

۹۹.....

فصل پنجم: عنایت و اندیشه سیاسی شیعه

۱. پیدایش و تحول اندیشه سیاسی

شیعه.....

۱۰۷.....

الف) عقل گرایي

شیعه .....
.....
.....
.....
.....

۱۱۰

ب) ماهیت

اجتهاد .....
.....
.....
.....

۱۱۱.....

ج) تقیعه .....
.....
.....
.....

۱۱۲.....

د) انتظار .....
.....
.....
.....

۱۱۳.....

ه) واقعه

عاشورا .....
.....
.....
.....

۱۱۵.....

۲. تحول گفتمان سیاسی شیعه در

ایران .....
.....
.....

۱۱۶.....

۳. مبنای

مشروعیت .....
.....
.....
.....

۱۱۸.....

۴. مسئله

مشروطیت.....

.....

۱۲۱.....

۵. میرزای نایینی و

مشروطه.....

۱۲۵.....

۶. نقد اندیشه سیاسی

شیعه.....

۱۲۹.....

الف) آرمان

خواهی.....

.....

۱۲۹...

ب) عاطفی گری

شیعی.....

۱۳۰.....

ج) تقیه.....

.....

۱۳۲.....

د) شهادت.....

.....

۱۳۳.....

۷. فرجام

نهایی.....

.....

۱۳۴.....

فصل ششم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۱۳۶

فصل اول

کلیات

۱- تعریف مسئله

آغاز سده نوزدهم، مصادف است با حضور دو وجه از تمدن غربی در کشورهای خاورمیانه یک وجه از حضور عینی غرب رویه‌ی دانش و تکنولوژی آن بود که با رویکرد جدید در عقل و تجسم بخشی جذبه‌های مختلف تجدید (مدرنیته) معنا می‌یافت و رویه‌ی دیگر چهره‌ی توسعه طلب که اشکالی از استعمار را ناگزیر می‌ساخت. در خاورمیانه دو کشور ترکیه‌ی عثمانی و ایران از جمله مهم‌ترین کشورهای بودند که در معرض این دو حضور قرار گرفتند.

حضور غرب (مدرنیته دانش و استعمار) زمین‌ه خودآگاهی و ضرورت فهم به ویژه در ناحیه‌ی متفکران و جریان‌های فکری را اجتناب‌ناپذیر ساخت. فضای فکری کشور ایران به عنوان یکی از کشورهای بزرگ اسلامی در این دوران در مواجهه با دو چالش جدی این عصر، یعنی انحطاط و عقب‌ماندگی داخلی و تهاجم غربی منجر به شکل‌گیری چند جریان فکری گردید.

آشنایی ایرانیان با تمدن غرب در دوران فتحعلی شاه قاجار و شور و شوق اقتباس تکنولوژی در تمدن غربی با توجه به عقب‌ماندگی جامعه ایران و شکست‌های دو جنگ با روسیه، گرایش عمده‌ای در تقلید از غرب در میان افرادی که در خط اول ارتباط با غرب بودند، ایجاد کرد. احساس ناتوانی و حقارت از مقابله با تمدن جدید و نیاز به تکنولوژی و دستاورد‌های علمی این گرایش را تشدید می‌کرد. جریان غرب‌گرایی در ابتدا با شعار اصلاحات و تاکید بر ابعاد نظامی و سپس اداری شروع شد. نسل آغازین

روشنفکری با این دیدگاه که طبیعت ترقی هم چون سیل کوهستان همه جا را فراخواهد گرفت. باشیوه ای منفعلانه خود را در مقابل غرب ناتوان می‌دیدند و گاهی پذیرش آن را امری جبری تلقی می‌کردند. نتیجه این دیدگاه و ازدگی فرهنگی و سیاسی بود.

این جریان با رویگردانی از گذشته اسلامی و سنت با مشاهده پدیده های جدید غربی و چهره ی علمی، فکری و تکنولوژی غرب، تمدن غربی را پذیرفته و پیروی از آن را تجویز می‌کند. بدون آن که قائل به تفکیک میان علم و دانش و ابعاد استعماری تمدن غرب و یا مورد لحاظ قرار دهد. از مشخصه های اصلی این جریان اعتقاد به ضرورت پیروی از روش و شیوه غرب بود. این گروه تحت تاثیر اندیشه های سیاسی نوین طالب حکومت پارلمانی، آزادی بیان، مطبوعات، احزاب و دیگر نهادهای دموکراسی بود. خودباختگی و بی هویتی در برابر غرب از دیگر شاخصه های این جریان می باشد.

در نقطه مقابل جریان غرب گرایی، احساسات و علایق دینی مردم و برخی نخبگان جامعه به عنوان عکس العملی در برابر سلطه ی غرب گرایی جدید در لایه های روشنفکری جامعه زنده شد. نوعی هویت یابی بومی بر پایه ی فرهنگ سنتی و اسلامی بنیان نهاده شد. ظهور جریان غرب ستیز، بومی گرا و معنویت باور را بی شک باید یکی از مهم ترین دگرگونی های فرهنگ سیاسی ایران در دوران پس از جنگ جهانی دوم دانست. روشنفکران می توانستند رادیکال یا محافظه کار، پیشتاز یا سنتی و انقلابی یا دولت سالارانه باشند. این روشنفکران در سایه شک فلسفی غرب به خویش، درگرفتن گفتمان غرب زدگی، پیدایش جنبش های

پسااستعماری و دگرگونی سریع جامعه خویش کوشیدند مرز های میان دیگری غرب و خود شرقی را از نو سامان دهند.^۱

د هه ۴۰ و ۵۰ دوران اوج گرمی بازار بومی گرای و ضدیت با شرق شناسی اروپاییان بود. شادمان، فردید و آل احمد موفق شدند، بسیاری از روشنفکران ایران را قانع کنند که بیماری اجتماعی موجود، آن چنان که پیشینیان آنها در قرن پیش تصور می کردند عقب ماندگی نیست بلکه غرب زدگی است. آنان به جای تقلید کامل از غرب یا تلاش برای رسیدن به پای آن خواستار ترک گفتن غرب شدند.

اما جریانی که محقق درصدد تحلیل چپستی آرا یکی از اندیشمندان این طیف پرداخته است، گروهی روشنفکر را تشکیل می دهند که با نوعی از وابستگی فکری به دنیای قدیم و جدید به انجام رسالت روشنفکری خویش مشغول اند. این جریان حائل که بین طیف غرب گرا و غرب ستیز قرار دارد را می توان جریان اصلاح طلب گزینش گرا یا تلفیق گرا دانست. این گروه راهی دشوار و رسالتی سنگین بر عهده دارند. آنان از سویی به خاطر وابستگی به دین که مهم ترین میراث زنده جهان گذشته در عصر حاضر است. خود را متعلق به جهان گذشته می دانند و از سویی دیگر ضمن شناخت و آگاهی از دنیای جدید و ورود قهری این مهمان ناخوانده به سرزمین های شرقی اسلامی و ایران شیعی خود را در مرز میان جهان قدیم و جدید می یابند. این طیف با هدف آشتی گذشته و حال، ثابت و متغیر، سنت و تجدد و دین و علم به نظریه پردازی پرداختند.

گزینش گرایان رای به پذیرش تمدن جدید می دهند، اما تقلید و جوه به اصطلاح ناپسند آنرا بطور کلی رد می کنند. بخشی از آنها هویت اندیش اند و بر حفظ دیده ی نیکوی

---

^۱ - مهرزاد بروجردی، روشنفکران ایرانی و غرب، ترجمه جمشید شیرازی، تهران: نشر فرزاد، ۱۳۸۷، ص ۱۹۹.

فرهنگ ایرانی و اسلامی تاکید دارند. این جریان برخوردارایی، شکاکیت علمی، دستگاه دموکراسی و... تاکید دارند.

در این پژوهش سعی شده است با محدود کردن حوزه تحقیق با توجه به فرصت و بضاعت نویسنده برای استحکام کار افزوده گردد. از این رو در میان روشنفکران جهان اسلام به روشنفکران ایرانی و از مجموعه متنوع روشنفکران ایرانی این مرز و بوم که در صد گزینش، تلفیق و سازش اندیشه غربی با اندیشه شیعی برآمدند. یکی از مشهورترین و نه لزوماً فاضل ترین در تاریخ معاصر استاد حمید عنایت اکتفا شده است. حمید عنایت به عنوان اندیشمند ژرف اندیش علم سیاست که هم در شاخه غرب شناسی و هم در اندیشه سیاسی شیعی آثار متعدد و در خور تامل توجه دارد، از جمله مهم ترین چهره های جدید روشنفکری در چارچوب گزینش گرایایی است که برای این تحقیق انتخاب گردید.

حمید عنایت از چهره های برتر گفتمان مذکور است که در تب و تاب فضای ایدئولوژیک دهه ۴۰ و ۵۰ جامعه ایران به ویژه در دانشگاه ها آراء خود را به صورت آکادمیک مطرح کرد. حمید عنایت یکی از تحصیل کردگان این مرز و بوم است که در چنین فضایی زندگی علمی خود را در مسیر غرب شناسی و اسلام شناسی واقعی سپری کرده است. او یکی از خوشنام ترین استادان و مورد احترام جامعه دانشگاهی است که علاوه بر شخصیت خود وی آثار و نوشته های ارزنده ای هم در حوزه ایران و هم در حوزه اسلام و غرب به رشته تحریر در آورده است. به گونه ای که برخی از پژوهش هایش به عنوان منابع رشته علوم سیاسی در ایران مورد استفاده اهالی این رشته قرار می گیرد. و بر این مبنا محقق بر اساس گفتمان های ذکر شده درصدد پاسخگویی به پرسش های ذیل می باشد: